

عدالت اجتماعی در دوره دفاع مقدس: تحلیل محتوای خطبه‌های نماز جمعه تهران

عباس کشاورز شکری / استادیار علوم سیاسی دانشگاه شاهد abaskeshavarz1@yahoo.com

علی مرشدی زاد / استادیار علوم سیاسی دانشگاه شاهد

فریبا صدیقی / کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی انقلاب دانشگاه شاهد

چکیده:

مقاله حاضر درصدد مطالعه عدالت اجتماعی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوره دفاع مقدس است. از میان خطبای نماز جمعه تهران، حضرت آیت الله خامنه‌ای و آیت الله رفسنجانی به طور نظام مند مباحثی را به عدالت اجتماعی اختصاص داده‌اند، لذا فقط خطبه‌های این دو خطیب بررسی می‌شود. برای چارچوب نظری از نظریات متفکران مسلمان از جمله امام خمینی، شهید مطهری، دکتر شریعتی، سید قطب، شهید صدر و السباعی بهره گرفته شده است. داده‌ها با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا تحلیل شده و عدالت اجتماعی به چهار مقوله اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی تقسیم شده است. در پژوهش حاضر ابتدا اطلاعات با پرسشنامه معکوس جمع آوری و در مرحله بعد برای تحلیل، داده‌ها وارد نرم افزار SPSS گردید. یافته‌ها بیانگر آن است که عدالت اقتصادی مهم‌ترین مقوله عدالت در نظر خطبای نماز جمعه است و مسئولان مشکلات کشور را در حوزه عدالت اقتصادی می‌دانستند.

کلید واژه: عدالت اجتماعی، دفاع مقدس، نماز جمعه، آیت‌الله خامنه‌ای، آیت‌الله هاشمی رفسنجانی.

تاریخ تایید ۱۳۹۰/۶/۲۵

تاریخ دریافت ۱۳۹۰/۵/۱۸

مقدمه

عدالت مفهومی است که هیچ کس نسبت به اصالت و حقانیت آن تردیدی ندارد و دست یابی به آن به عنوان یکی از اساسی ترین اصول نظام های اجتماعی طی دوره های مختلف حیات فکری و اجتماعی بشر مطرح بوده است. به همین دلیل الگوهای فکری گوناگون تلاش کرده اند با تمرکز بر مقوله عدالت در ابعاد مختلف آن جامع ترین الگو را برای تبیین این مسئله ارائه دهند. به طور کلی می توان اندیشه ها و ایدئولوژی های مطرح شده در باب عدالت را به دو نحله چپ و راست تقسیم بندی کرد. چپ ها بیشتر برابری در آمدها را به معنای عدالت اجتماعی دانسته و راست ها برابری فرصت ها را عین عدالت اجتماعی می دانند (کرایگ، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

عدالت اجتماعی در لغت به معنای مساوات، برابری، توازن و انصاف است. برخی از متفکران عدالت اجتماعی را به معنای رفع تبعیض و تفاوت های ناروا و برابری همگان در برابر قانون دانستند. گروهی دیگر عدالت اجتماعی را به طور کلی قرار دادن هر چیز در موضع خود دانسته اند. پس عدالت اجتماعی الزاماً به معنای مساوات نیست بلکه مفهومی اعم از تساوی دارد (عباسیان، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

با انقلاب اسلامی و برپایی نظام جمهوری اسلامی ایران، عدالت اجتماعی در رأس برنامه های اجتماعی و اصلاحی قرار گرفت و مسئولین در تمام سطوح حاکمیت بر ضرورت تحقق اهداف کمی و کیفی عدالت در فرایند تدوین قانون اساسی تاکید کردند. بی تردید عدالت اجتماعی را می توان روح حاکم بر قانون اساسی پس از انقلاب دانست.

با توجه به اینکه نماز جمعه به طریقی تریبون اعلام سیاست های کلان نظام جمهوری اسلامی بوده و حکومت اسلامی نظرات خود را از این طریق به سمع و نظر مردم می رسانده است، این پژوهش در پی آن است تا با تحلیل محتوای خطبه های نماز جمعه آیت الله خامنه ای و آیت الله رفسنجانی در دوره دفاع مقدس نشان دهد چه معنایی از عدالت در این دوره مد نظر مسئولان رده اول نظام جمهوری اسلامی بوده است.

بر این اساس سوال اصلی پژوهش حاضر آن است که:

- عدالت اجتماعی در خطبه های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس چگونه مطرح شده است؟

- عدالت اجتماعی از بعد اقتصادی در خطبه های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس چگونه مطرح شده است؟

-عدالت اجتماعی از بعد حقوقی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس چگونه مطرح شده است؟

-عدالت اجتماعی از بعد اجتماعی-فرهنگی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس چگونه مطرح شده است؟

چارچوب نظری

در این پژوهش چارچوب نظری با استفاده از نظریات متفکران مسلمان در باب عدالت اجتماعی ساخته و پرداخته شده است. بر همین اساس به نظرات امام خمینی (ره)، شهید مطهری، دکتر شریعتی، شهید صدر، سید قطب و مصطفی السباعی در کتاب جامعه توحیدی اسلام و عدالت اجتماعی در حوزه عدالت اجتماعی مراجعه و تلاش شده با ترکیب نظرات آنها مدل نظری پژوهش ساخته شود. بنابراین ابتدا به نظرات هر یک از این نظریه پردازان اشاره شده و سپس با ترکیب مؤلفه‌های نظریات آنان مدل نظری پژوهش ترسیم شده است.

از دیدگاه امام خمینی عدالت به مثابه قانونی عام و فراگیر در سراسر جهان جریان دارد، چرا که جهان هستی عبث و پوچ نیست بلکه دارای خالق و مدبری یکتاست که جهان را براساس علم و قدرت مطلقه و حکمت خود خلق نموده است (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۴۵۹). از منظر امام عدالت و گرایش به آن امری فطری است که در نهاد بشر وجود دارد و از ویژگی‌های طبیعی و وجودی هر انسانی است ولی امام عدالت را صرفاً فضیلت فردی در نظر نمی‌گیرد و عدالت را ویژگی قوانین سیاسی و اجتماعی، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی می‌داند (همان، ۴۶۳). امام خمینی معتقد است عدالت عبارت است از حد وسط بین افراط و تفریط و آن از امهات فضایل اخلاقی است (همان). امام خمینی با تکیه بر اصل حد وسط و نفی افراط و تفریط دیدگاه متوازنی در حوزه اقتصاد مطرح ساخت که میزان بهره مندی افراد را از منابع اقتصادی جامعه تابع استعدادها، توان، شایستگی آنها می‌داند (همان، ۴۹۶). بنابراین می‌توان گفت تعدیل برای حذف فاصله طبقاتی، اصل ساده زیستی، نفی تشریفات و تجملات از راه‌های عملی کردن عدالت اجتماعی محسوب می‌شوند (همان، ۴۹۷).

از نظر شهید مطهری علت توجه به مسئله عدل و طرح آن از نظر فکری، فلسفی، علمی و اجتماعی ریشه در قرآن دارد. از منظر وی معنی حقیقی عدالت اجتماعی بشری یعنی عدالتی که در قانون بشری باید رعایت گردد و افراد بشر باید آن را محترم بشمارند عبارت است از رعایت حقوق افراد و اعطا کردن به هر ذی حق، حق او را (مطهری، ۱۳۷۷: ۵۶).

شهید مطهری معتقد است عدالت به این معنی نیست که الغاء همه تفاوت‌ها بین افراد صورت گیرد، بلکه مقتضای عدالت این است که رعایت استحقاق‌ها صورت گیرد (مطهری، ۱۳۷۴: ۱۲۹). شهید مطهری معتقد است مقتضای عدالت، مساوات در شرایط حقوقی مساوی است نه در شرایط نامساوی. در اینجا فرق بین تفاوت‌های بجا و نابجا، تبعیض‌های ناروا و روا مشخص می‌شود. وی برای درک بهتر عدالت اجتماعی، عدالت را به دو دسته عدالت تکوینی و عدالت تشریحی تقسیم می‌کند. در بحث از عدالت تکوینی به بررسی نظام خلقت پرداخته می‌شود، یعنی آیا جهان آفرینش از آسمان و زمین گرفته تا جماد و نبات و حیوان بر اساس عدالت آفریده شده‌اند یا خیر؟ (باقری، ۱۳۸۶: ۱۹۷). شهید مطهری عدالت تشریحی را به الهی و بشری تقسیم می‌کند. در عدالت تشریحی الهی قوانین دستورهای عادلانه مطرح است. در عدالت تشریحی بشری این نکته مطرح است که قوانین بشری باید عادلانه باشد و نباید هیچ قانون غیر عادلانه‌ای وضع شود (همان، ۱۹۸). دکتر شریعتی معتقد است عدل صفتی از صفات اصلی و ذاتی خداوند است به این نحو عدل را نظامی می‌بیند که هستی بر آن قائم است و زیر بنایی که همه عالم بر آن مبتنی است (شریعتی، ۱۳۷۶: ۳۴). بنابراین عدل امری تحمیلی، ساختگی، موقتی نیست وی معتقد است عدل یک مسئله اجتماعی است و باید به آن در درون نظام اجتماعی و حرکت تاریخی توجه کرد. اسلام بر اساس یک جهان بینی فلسفی و علمی می‌خواهد بگوید انسان‌ها همه با یکدیگر برابرند نه این که باید برابر باشند (شریعتی، ۱۳۷۱: ۳۴). دکتر شریعتی از دو مفهوم قسط و عدل صحبت می‌کند. عدل به معنی شکل قانونی روابط اجتماعی میان افراد و گروه‌های اجتماعی بر اساس حقوق شناخته شده فردی و گروهی است و قسط عبارت است از سهم واقعی هر کس یا هر گروهی از مجموعه مواهب مادی و معنوی و امکانات اجتماعی در قبال نقشی که در جامعه بر عهده دارد (شریعتی، ۱۳۷۶: ۳۶).

سید قطب معتقد است اسلام دین وحدت بین روحيات و مادیات، ارزش‌های اقتصادی و معنوی، دنیا و آخرت است. بنابراین عدالت از منظر اسلام مساوات بزرگ انسانی است و شامل تمام مظاهر زندگی می‌شود نه یک عدالت اقتصادی محدود (سید قطب، ۱۳۵۸: ۸۲). در اسلام عدالت انسانی با فراهم نمودن شرایط و امکانات مساوی برای همه تحقق می‌یابد به طوری که خانواده و نژاد مانع پیشرفت فرد نگردد. اسلام تاکید دارد همه انسان‌ها و نژادها با یکدیگر برابر هستند و وجود ملت‌ها و جماعات گوناگون برای تفاخر به یکدیگر نیست بلکه برای شناسایی و الفت است (همان، ۱۲۱). اسلام برای هر فرد حد کفایت را در

نظر می‌گیرد که افراد از حیث سطح زندگی، در آمد در سطحی نزدیک به یکدیگر باشند (همان، ۸۸). از نگاه وی عدالت اجتماعی بر پایه‌های آزادی وجدان، مساوات کامل انسانیت، تکافل (همکاری) اجتماعی استوار است (همان، ۹۲).

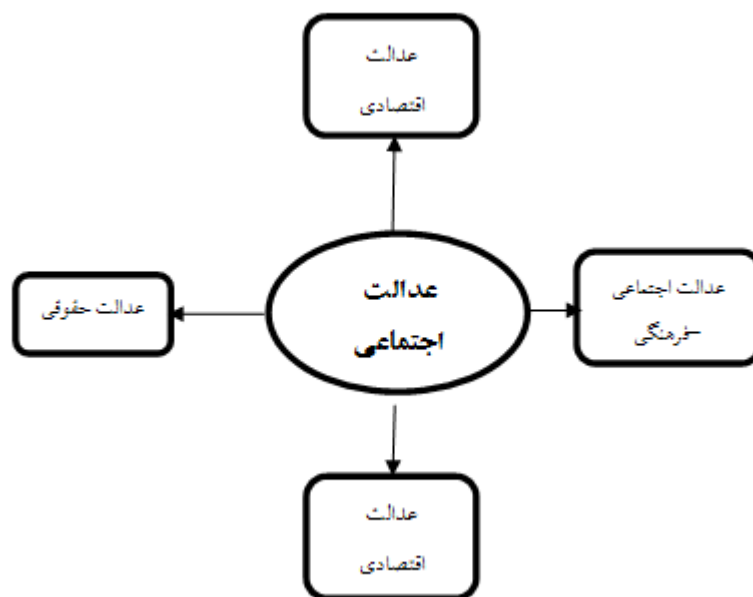
شهید صدر عدالت اجتماعی را برابری حقیقی، برابری بر مبنای استعدادها، لیاقت‌ها، توانایی‌ها، شایستگی‌ها، مقتضیات، امکانات موجود و سایر ویژگی‌های اساسی افراد انسانی است (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۵۸۳). وی به منظور بررسی عدالت اجتماعی در جامعه به سه محور اساسی آن یعنی تکافل اجتماعی، توازن اجتماعی، تأمین (همان) اجتماعی اشاره می‌کند. اصل تکافل عمومی به معنی مسئولیت‌های متقابل افراد نسبت به یکدیگر است. این اصل به تأمین نیازهای ضروری و حیاتی افراد در حدود امکانات اشاره دارد (صدر، ۱۳۴۸: ۲۹۰). اصل توازن اجتماعی دارای ابعاد گسترده سیاسی، اقتصادی، فرهنگی است و بیانگر ایجاد برابری و تعادل در تمام ابعاد زندگی اجتماعی برای تمام افراد و اقشار جامعه است یعنی قدرت، ثروت، امکانات و زمینه‌های تولید، توزیع و مصرف در جامعه به گونه‌ای باشد که تمامی افراد بتوانند از مزایا و امکانات موجود به صورتی متعادل و متوازن برخوردار باشند (جمشیدی، ۱۳۸۰: ۵۹۳).

تأمین اجتماعی از نگاه شهید صدر دارای ابعاد گسترده سیاسی، فرهنگی، تربیتی، اقتصادی، حقوقی، قضایی و جز آن است و شامل موارد اساسی چون امنیت، شغل، مسکن، پوشاک، خوراک، اداره جامعه و نظارت می‌شود (همان، ۱۳۸۰). تأمین اجتماعی بر دو اصل کفالت همگانی یعنی مسئولیت متقابل افراد نسبت به همدیگر و سهم بودن جامعه در درآمدهای دولتی استوار است (صدر، ۱۳۴۸: ۲۹۰).

مصطفی السباعی معتقد است عدالت اجتماعی در اسلام مبتنی بر اصولی چون وجود حقوق طبیعی برای تمام شهروندان، قوانینی برای اجرای این حقوق، مسئولیت مشترک اجتماعی و ضمانت‌های اجرایی است (السباعی، ۱۳۵۶: ۶۵). وی معتقد است حقوق طبیعی مورد نظر شامل حق حیات، حق آزادی انسان، حق آزادی عقیده، حق آزادی علمی، حق آموزش، حق شرافت و حق تملک می‌باشد (همان، ۶۳). حق شرافت خود به دو مقوله برادری و برابری تقسیم می‌شود. منظور از برادری این است که همه انسان‌ها از یک پدر و مادر هستند و سفید و سیاه، غربی و شرقی بودن ملاک برتری و امتیاز نیست (همان، ۱۰۱). برابری یعنی افراد انسان از نظر هوش و استعداد و نیروی کار با هم برابر نیستند و این تفاوت از نظر قرآن به منظور سنجیدن عمل به نسبت برخوردار از مواهب طبیعت است

(همان، ۱۰۳).

بعد از بررسی نظریات مرتبط با عدالت و با ترکیب مؤلفه‌های آنها، مدل مفهومی تحقیق به شکل ذیل طرح می‌باشد:

روش تحقیق

در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. تکنیک تحلیل محتوا درباره انواع ارتباطات مثل خبر، مقاله، خطابه، داستان، شعر، تصویر، فیلم، سرود، ترانه و برنامه تلویزیونی به کار می‌رود، بنابراین در پژوهش حاضر که به بررسی مفهوم عدالت اجتماعی در خطبه‌های نماز جمعه می‌پردازد تکنیک تحلیل محتوا در نظر گرفته شد. تحلیل محتوا تکنیک پژوهشی برای استنباط‌هایی بر حسب شناسایی نظامند و عینی ویژگی‌های خاص در یک متن است (کرپیندورف، ۱۳۸۳: ۲۸). از سوی دیگر با تحلیل محتوا می‌توان خصوصیات زبانی یک متن گفته یا نوشته شده را به طور واقع بینانه یا عینی و به طور سیستماتیک شناخت (رفیع پور، ۱۳۸۲: ۱۰۹).

ابزار گردآوری اطلاعات در پژوهش حاضر پرسشنامه معکوس است. این پرسشنامه را به این دلیل معکوس می‌خوانند که در تحلیل محتوا برخلاف پژوهش‌های دیگر کل داده‌ها آماده است و صرفاً باید تحلیل شوند به این معنی در تحلیل محتوا اطلاعات از ابتدا در دست است و وظیفه محقق تهیه پرسشنامه‌ای است که با آن داده‌های موجود شناسایی و

تحلیل شوند و هر پرسشنامه حاوی مقولات و واحدهاست (ساروخانی، ۱۳۸۶: ۳۰۸). با توجه به مطالب فوق در پژوهش حاضر ابتدا اطلاعات با پرسشنامه معکوس جمع آوری شد و در مرحله بعد برای تحلیل، داده‌ها وارد نرم افزار SPSS گردید.

مصادیق عدالت اقتصادی در پرسشنامه شامل نفی فرهنگ تجمل و اسراف، تشویق فرهنگ مصرف درست و به اندازه، ایجاد شرایط کار تولیدی، رفع موانع تولید، توزیع عادلانه خدمات میان مناطق، توزیع عادلانه درآمد، توزیع عادلانه کالاهای تولید شده، توزیع ثروت قابل واگذاری بین مردم، انجام مبادله عادلانه، نفی مبادلات غیر عادلانه، برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار، حق مالکیت دولت، حق مالکیت جامعه، رفع تضاد طبقاتی و نفی کم کاری افراد در مسئولیت‌ها می‌شود.

مصادیق عدالت اجتماعی-فرهنگی در پرسشنامه شامل حق رای، حق بیان، برابری در قانون، برابری در فطرت و آفرینش، حق آموزش، حق انتخاب شغل، حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی می‌شود. مصادیق عدالت حقوقی در پرسشنامه شامل قانون گذاری عادلانه، اجرای عادلانه قوانین، داوری خصومت‌ها به شیوه عادلانه می‌شود.

جامعه آماری پژوهش حاضر شامل متن خطبه‌های نماز جمعه تهران که توسط آیت الله خامنه‌ای و آیت الله هاشمی در دوره جنگ قرائت شده می‌باشد. با توجه به این مطلب که آیت الله خامنه‌ای و آیت الله هاشمی به طور نظام‌مند به بحث عدالت اجتماعی پرداختند لذا در پژوهش حاضر فقط خطبه‌های این دو خطیب بررسی شده است. دوره دفاع مقدس به فاصله زمانی از مهر ۱۳۵۹ تا ۲۹ مرداد ۱۳۶۷ اطلاق می‌شود. در دوره دفاع مقدس هفتاد خطبه به بحث عدالت اجتماعی پرداختند. روش نمونه گیری پژوهش حاضر نمونه گیری هدفمند است (بی، ۱۳۸۱: ۴۰۵). بر این اساس نمونه حاضر با توجه به اهداف تحقیق مشخص گردید بدین منظور آن خطبه‌هایی که به بحث عدالت اجتماعی پرداختند نمونه ما را تشکیل می‌دهند. در نتیجه حجم نمونه همان جامعه آماری پژوهش حاضر است.

در انجام تحقیق حاضر کلمات که کوچک‌ترین واحد تحلیل محتوا هستند به عنوان واحد تحلیل در نظر گرفته شدند. در پژوهش حاضر خطبه‌های اول نماز جمعه در سال‌های ۱۳۶۷-۱۳۶۰ به منظور بررسی مفهوم عدالت اجتماعی انتخاب گردید. انتخاب خطبه اول به این دلیل است که خطیبان در خطبه اول به بحث عدالت اجتماعی پرداختند و خطبه دوم به بحث درباره مسائل روز کشور اختصاص دارد. واحد تحلیل می‌تواند شامل کلمات،

جملات، سرمقاله‌ها و... باشد (معروفی، ۱۳۸۸: ۱۰۴).

روایی و پایایی تحقیق

اعتبار به این معنی است که آیا ابزار پژوهش واقعاً موضوع مورد نظر را می‌سنجد یا خیر؟ (فیروزان، ۱۳۶۲: ۲۲۱). به عبارت دیگر وسیله اندازه‌گیری بتواند خصیصه مورد نظر را واقعاً اندازه بگیرد (ساروخانی، ۱۳۸۶: ۱۴۴). اعتبار به سه نوع اعتبار محتوایی، تجربی و سازه‌ای تقسیم می‌شود. اعتبار محتوایی به اعتبار صوری و نمونه‌گیری تقسیم می‌شود (همان). به منظور سنجش اعتبار پژوهش حاضر از اعتبار صوری و اعتبار نمونه‌گیری بهره گرفته شد. اعتبار صوری به این معنی است که شاخص‌ها یا معرف‌های پژوهش از طریق مراجعه به داوران و متخصصین رشته تأیید شود (همان). به همین منظور سنجش اعتبار مدل مورد بررسی از طریق مراجعه به اساتید دانشگاه شاهد، هم‌چنین یکی از اساتید گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس انجام شد. در اعتبار نمونه‌گیری صحبت از آن است که تمام خصوصیات و صفات جامعه آماری در نمونه تحقیق وجود داشته باشد. از آن‌جا که در پژوهش حاضر حجم نمونه شامل جامعه آماری تحقیق می‌باشد می‌توان گفت تمام خصوصیات و صفات جامعه آماری در نمونه تحقیق وجود دارد و پژوهش حاضر دارای اعتبار نمونه‌گیری است.

قابلیت اعتماد یا روایی به این معنی است که اگر تجزیه و تحلیل را به دفعات مختلف انجام دهیم در همه موارد نتایج یکسان باشد پس منظور از قابلیت اعتماد علمی حصول نتایج مشابه در تکرار اعمال قبلی است (همان، ۱۵۲). برای سنجش پایایی از ضریب پای اسکات بهره گرفته شد چرا که روش اسکات مناسب‌تر از سایر روش‌هاست به این دلیل که زیر مقوله‌ها را در محاسبه ضریب به کار می‌گیرد (محمدی مهر، ۱۵۶: ۱۳۸۹). با استفاده از فرمول اسکات به شرح ذیل، ضریب پایایی ۰/۹۰ به دست آمد.

$$\pi = \frac{po-pe}{1-pe}$$

دستورالعمل کدگذاری

جدول دستورالعمل کدگذاری مقوله‌های عدالت اجتماعی، بر اساس مدل نظری تحقیق ترسیم و بر اساس آن، مقوله‌های عدالت در خطبه‌های نماز جمعه کدگذاری شده است. این جداول در زیر آمده است:

واحد تحلیل	بعد	مقوله	
نفی فرهنگ تجمل و اسراف	مصرف	عدالت اقتصادی	عدالت اجتماعی به معنای اعم
تشویق فرهنگ مصرف درست و به اندازه			
ایجاد کار تولیدی برای همه	تولید		
رفع موانع تولید برای همه	توزیع		
توزیع عادلانه خدمات میان مناطق			
توزیع عادلانه کالاهای تولیدی			
توزیع عادلانه درآمد			
توزیع ثروت قابل واگذاری بین مردم	مالکیت		
برقراری امنیت مالکیت			
احترام به دارایی مشروع افراد			
حق مالکیت افراد بر مبنای کار			
حق مالکیت دولت			
حق مالکیت جامعه			
رفع تضاد و نابرابری طبقاتی	مبادله		
انجام مبادله عادلانه			
نفی مبادله غیر عادلانه	خدمات		
نفی کم کاری افراد در مسئولیت‌ها			

واحد تحلیل	بعد	مقوله	
حق رای	فرهنگی شامل جنس، نژاد، اقلیت	عدالت اجتماعی - فرهنگی به معنای اخص	عدالت
حق بیان			
برابری در قانون			
برابری در فطرت و آفرینش			
حق آموزش			
حق انتخاب شغل			
حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی (صدا و سیما، مطبوعات، مخابرات)			

حق رای	اجتماعی شامل طبقات و گروه‌ها		اجتماعی به معنای اعم
حق بیان			
برابری در قانون			
برابری در فطرت و آفرینش			
حق آموزش			
حق انتخاب شغل			
حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی (صدا و سیم، مطبوعات، مخابرات)			
قانون گذاری عادلانه	قوانین عادلانه	عدالت حقوقی	
اجرای عادلانه قوانین			
داوری خصومت‌ها به شیوه عادلانه	داوری عادلانه		

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در فاصله سال‌های ۱۳۶۷-۷۰، ۱۳۶۰ خطبه مرتبط با موضوع عدالت قرائت شده است. این امر حاکی از توجه مسئولان به موضوع عدالت اجتماعی است. عدالت اجتماعی از اهمیت فوق‌العاده ایی برخوردار است به همین دلیل بشر در طول تاریخ در پی برقراری آن بوده و هر گاه نسبت به برقراری عدالت اجتماعی بی توجهی شده تلاش خود را برای اجرای آن انجام داده است. شاید بتوان یکی از دلایل وقوع انقلاب اسلامی را نبود عدالت در جامعه قبل از انقلاب دانست. بنابراین، مسئولان قصد دارند با توصیف مفهوم عدالت اجتماعی، آحاد مردم جامعه را با تعریف این مفهوم از دید اسلام آشنا سازند.

در پژوهش حاضر متغیر عدالت اجتماعی به مقولات عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی-فرهنگی، عدالت حقوقی تقسیم می‌شود. هر کدام از مقولات عدالت اجتماعی به ابعادی تقسیم می‌شود که آن‌ها واحد تحلیل نامیده می‌شود. به منظور آشنایی با مفهوم عدالت اجتماعی از منظر مسئولان نظام مقولات این مفهوم بررسی می‌گردد. ابتدا مقوله عدالت اقتصادی را بررسی می‌گردد.

مقوله عدالت اقتصادی به ابعاد مصرف، تولید، توزیع، مالکیت، مبادله تقسیم می‌شود. جدول شماره ۳ فراوانی بعد مصرف را با توجه به سال نشان می‌دهد. بعد مصرف ۳۲ مورد

را به خود اختصاص می‌دهد. نتیجه دیگری از جدول شماره ۳ می‌توان گرفت و به این موضوع اشاره دارد که مقوله نفی فرهنگ تجمل و اسراف در سال ۱۳۶۱ از بیشترین فراوانی برخوردار است و به عبارت دیگر زمان نمایی مقوله نفی فرهنگ تجمل و اسراف سال ۱۳۶۱ است هم چنین می‌توان گفت توجه به این مقوله با گذشت زمان کم اهمیت می‌شود و در سال‌های بعد کاربرد آن کاهش می‌یابد. توجه به جدول موید این مطلب است که در سال‌های ۶۰، ۶۱ مردم به رعایت تعادل و میانه روی در مصرف تشویق می‌شوند. خطیبان در حالی که فرهنگ تجمل و اسراف را نکوهش می‌کردند. نحوه صحیح مصرف را به مردم متذکر می‌شدند. با توجه به جدول می‌توان گفت زمان نمایی یعنی سالی که مقوله تشویق فرهنگ مصرف درست و به اندازه بیشترین فراوانی را دارد سال ۱۳۶۱ است و بعد از آن سال فراوانی مقوله به تدریج کاهش می‌یابد.

جدول شماره ۳ توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد مصرف

مصرف	سال ایراد خطبه					
	۶۰	۶۱	۶۲	۶۶	۶۷	کل
نفی فرهنگ تجمل و اسراف	۵	۶	۱	۲	۲	۱۶
تشویق فرهنگ مصرف درست	۱۰	۶	۰	۰	۰	۱۶
کل	۱۵	۱۲	۱	۲	۲	۳۲
درصد						

جدول شماره ۴ توزیع فراوانی بعد تولید را با توجه به سال نشان می‌دهد. بعد تولید ۳۱ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد در سال‌های اولیه بعد از پیروزی انقلاب ایجاد شرایط کار تولیدی مورد توجه بوده است. ایجاد شرایط کار تولیدی در سال ۱۳۶۰، ۱۸ بار و در سال ۱۳۶۱، ۶ بار به ثبت رسیده است. سال نمایی ایجاد شرایط کار تولیدی سال ۱۳۶۰ است که بیشترین فراوانی را دارد و بعد از سال ۱۳۶۰ گرچه مورد توجه خطیبان بوده اما توجه به آن کمرنگ شده است. از سوی دیگر در این سال‌ها به رفع موانع تولید توجه شده تا موانعی که در راه تولید، سرمایه‌گذاری و تشویق کار تولیدی وجود دارد رفع گردد.

جدول شماره ۴ توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد تولید

تولید	سال ایراد خطبه			
	۶۰	۶۱	۶۷	کل
ایجاد شرایط کار تولیدی	۱۸	۶	۵	۲۹
رفع موانع تولید	۱	۱	۰	۲
کل	۱۹	۷	۵	۳۱
درصد				
				۹۳
				۶/۴۵

جدول شماره ۵ توزیع فراوانی بعد توزیع را برحسب سال نشان می‌دهد. بعد توزیع ۱۴ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. توزیع عادلانه درآمد در سال ۱۳۶۱ بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. توزیع عادلانه درآمد از این حیث مورد توجه است که منجر به رفع نابرابری بین قشرها و طبقات گوناگون جامعه می‌شود. نتیجه دیگری که از جدول ۵ می‌توان گرفت به این مطلب می‌پردازد که توزیع عادلانه درآمد در این دوران مورد توجه ویژه خطیبان بوده و از سوی دیگر توزیع عادلانه کالاهای تولیدی و توزیع ثروت قابل واگذاری بین مردم در این دوره مورد توجه قرار نگرفته است.

جدول شماره ۵ توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد توزیع

توزیع	سال ایراد خطبه	
	۶۱	کل
توزیع عادلانه خدمات میان مناطق	۲	۲
توزیع عادلانه درآمد	۱۲	۱۲
کل	۱۴	۱۴
درصد		
		۱۴
		۸۶

جدول شماره ۶ توزیع فراوانی بعد مالکیت را بر حسب سال نشان می‌دهد. بعد مالکیت ۱۲۹ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار، حق مالکیت دولت، حق مالکیت جامعه، رفع تضاد و نابرابری طبقاتی در سال ۱۳۶۱ بیشترین فراوانی را دارند و در سال‌های بعد به این موضوعات توجه نشده است. بنابراین می‌توان گفت سال ۱۳۶۱ برای واحدهای بعد مالکیت سال نمایی محسوب می‌شود.

جدول شماره ۶ توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد مالکیت

مالکیت	سال ایراد خطبه					
	۶۰	۶۱	۶۴	۶۶	۶۷	کل
برقراری امنیت مالکیت	۰	۱۰	۰	۰	۰	۷/۷۵
احترام به دارایی مشروع افراد	۱	۸	۰	۱	۰	۷/۷۵
حق مالکیت افراد بر مبنای کار	۳	۲۷	۵	۱	۰	۲۸
حق مالکیت دولت	۱	۱۷	۰	۰	۰	۱۴
حق مالکیت جامعه	۳	۷	۰	۰	۰	۷/۷۵
رفع تضاد و نابرابری طبقاتی	۱۷	۲۵	۰	۲	۱	۳۵
کل	۲۵	۹۴	۵	۴	۱	۱۲۹

جدول شماره ۷ توزیع فراوانی بعد مبادله را برحسب سال قرائت خطبه نشان می‌دهد. بعد مبادله ۲۷ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. نفی مبادله غیر عادلانه و انجام مبادله عادلانه در سال ۱۳۶۱ مورد توجه بوده است و در سال‌های بعد خطیبان به طرح این موضوع نپرداختند. سال ۱۳۶۱ برای بعد مبادله سال نمایی محسوب می‌شود.

جدول شماره ۷ توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد مبادله

مبادله	سال ایراد خطبه				
	۶۱	۶۶	۶۷	کل	درصد
انجام مبادله عادلانه	۳	۰	۰	۳	۱۱
نفی مبادله غیر عادلانه	۱۸	۲	۲	۲۴	۸۸
کل	۲۱	۲	۲	۲۷	۱۰۰

جدول شماره ۸ توزیع فراوانی بعد خدمات را با توجه به سال نشان می‌دهد. بعد خدمات تنها ۱ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. بعد از این سال در خطبه‌ها اشاره‌ای به آن نشده است.

جدول شماره ۸ توزیع فراوانی مقوله عدالت اقتصادی از بعد خدمات

خدمات	سال ایراد خطبه	
	۶۱	کل
نفی کم کاری افراد در مسئولیت‌ها	۱	۱
کل	۱	۱۰۰

جدول شماره ۹ توزیع فراوانی بعد فرهنگی را با توجه به سال ایراد خطبه نشان می‌دهد.

بعد فرهنگی ۵۰ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. با مشاهده جدول می‌توان گفت سال نمایی برای حق رای و حق بیان سال ۱۳۶۶ است. برابری در فطرت و آفرینش در سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳، ۳ بار تکرار شده است بنابراین واحد برابری در فطرت و آفرینش دارای دو سال نمایی است. هم چنین سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ سال نمایی برای حق آموزش هستند. سال ۱۳۶۳ برای حق انتخاب شغل به عنوان سال نمایی در نظر گرفته می‌شود. حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی در این دوران مورد توجه خطیبان نبوده است.

جدول شماره ۹ توزیع فراوانی مقوله عدالت اجتماعی- فرهنگی از بعد فرهنگی

بعد فرهنگی	سال ایراد خطبه					
	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	کل
حق رای	۰	۰	۳	۰	۵	۸
حق بیان	۰	۰	۱	۰	۵	۶
برابری در فطرت و آفرینش	۳	۳	۱	۱	۰	۸
حق آموزش	۴	۴	۲	۳	۰	۱۳
حق انتخاب شغل	۰	۸	۷	۰	۰	۱۵
کل	۷	۱۵	۱۴	۴	۱۰	۵۰

جدول ۱۰ توزیع فراوانی بعد عدالت اجتماعی را با توجه به سال ایراد خطبه نشان می‌دهد. بعد عدالت اجتماعی ۲۸ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. با مشاهده جدول می‌توان گفت سال نمایی برای حق رای و حق بیان سال ۱۳۶۶ است. سال ۱۳۶۳، سال نمایی برای برابری در فطرت و آفرینش است. سال‌های ۱۳۶۲ و ۱۳۶۳ سال‌های نمایی برای حق آموزش هستند.

جدول شماره ۱۰ توزیع فراوانی مقوله عدالت اجتماعی- فرهنگی از بعد اجتماعی

بعد اجتماعی	سال ایراد خطبه					
	۶۲	۶۳	۶۴	۶۶	کل	درصد
حق رای	۰	۰	۱	۵	۶	۲۵
حق بیان	۰	۰	۰	۵	۵	۲۱
برابری در فطرت و آفرینش	۲	۳	۰	۰	۵	۲۱
حق آموزش	۴	۴	۰	۰	۸	۳۳
کل	۶	۷	۱	۱۰	۲۸	۱۰۰

جدول شماره ۱۱ توزیع فراوانی مقوله قوانین عادلانه را با توجه به سال نشان می‌دهد. بعد قوانین عادلانه ۶ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. با مشاهده جدول می‌توان گفت سال نمایی برای قانون گذاری عادلانه و اجرای عادلانه قوانین سال ۱۳۶۰ است.

جدول شماره ۱۱ توزیع فراوانی مقوله عدالت حقوقی از بعد قوانین عادلانه

سال ایراد خطبه				بعد قوانین عادلانه
درصد	کل	۶۳	۶۰	
۵۰	۳	۱	۲	قانون گذاری عادلانه
۵۰	۳	۱	۲	اجرای عادلانه قوانین
۱۰۰	۶	۳	۳	کل

جدول شماره ۱۲ توزیع فراوانی مقوله داوری عادلانه را با توجه به سال نشان می‌دهد. بعد داوری عادلانه ۱ مورد را به خود اختصاص می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد سال نمایی برای مقوله داوری عادلانه سال ۱۳۶۰ است.

جدول شماره ۱۲ توزیع فراوانی مقوله عدالت حقوقی از بعد داوری عادلانه

سال ایراد خطبه			داوری عادلانه
درصد	کل	۶۰	
۱۰۰	۱	۱	داوری خصومت‌ها به شیوه عادلانه
۱۰۰	۱	۱	کل

نتیجه گیری

با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان به سوال‌های مقاله پاسخ داد. سوال اول آن بود که عدالت اجتماعی از بعد اقتصادی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس چگونه مطرح شده است؟ در این راستا اولین بعد عدالت اقتصادی، بعد مصرف است که به نفعی فرهنگ تجمل و اسراف، تشویق فرهنگ مصرف درست و به اندازه تقسیم می‌شود.

این بعد از عدالت اقتصادی مد نظر خطیبان بوده و ۳۲ مرتبه به آن اشاره داشته‌اند. سال ۱۳۶۱ نفی فرهنگ تجمل و اسراف بیشترین تکرار را دارد، تشویق فرهنگ مصرف درست و به اندازه در سال ۱۳۶۰ بیشترین توجه را به خود جلب کرده است. تولید بعد دوم عدالت اقتصادی است و شامل ایجاد شرایط کار تولیدی و رفع موانع تولید می‌شود. این بعد با ۳۱ مرتبه تکرار مورد توجه خطیبان بوده است. ایجاد شرایط کار تولیدی در سال ۱۳۶۱ بیشترین فراوانی را به خود اختصاص می‌دهد و رفع موانع تولید در سال‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱ مورد توجه خطیبان بوده است. سومین بعد عدالت اقتصادی توزیع است و شامل توزیع عادلانه خدمات میان مناطق، توزیع عادلانه کالاهای تولیدی، توزیع عادلانه درآمد، توزیع ثروت قابل واگذاری بین مردم می‌باشد. این بعد از عدالت با ۱۴ مرتبه تکرار مورد توجه خطیبان بوده است. توزیع عادلانه خدمات میان مناطق در سال ۱۳۶۱ و توزیع عادلانه درآمد در سال ۱۳۶۱ مورد توجه خطیبان بوده است. توزیع عادلانه کالاهای تولیدی و توزیع ثروت قابل واگذاری بین مردم در این دوره مورد توجه خطیبان قرار نگرفته است.

مالکیت به عنوان بعد چهارم عدالت اقتصادی مطرح می‌شود و خطیبان ۱۲۹ مرتبه به آن توجه داشته‌اند. بعد مالکیت به برقراری امنیت مالکیت، احترام به دارایی مشروع افراد، حق مالکیت افراد بر مبنای کار، حق مالکیت دولت، حق مالکیت جامعه و رفع تضاد و نابرابری طبقاتی تقسیم می‌شود. بعد مالکیت در سال ۱۳۶۱ مورد توجه خطیبان بوده‌اند.

مبادله پنجمین بعد عدالت اقتصادی در سال‌های مورد بررسی است در این بعد از عدالت انجام مبادله عادلانه و نفی مبادلات غیر عادلانه مثل ربا، نزول، گران‌فروشی، غش، سرقت، قمار مورد توجه است. بعد مبادله با ۲۷ مرتبه تکرار مورد توجه خطیبان بوده است. انجام مبادله عادلانه در سال ۱۳۶۱، نفی مبادله غیر عادلانه در سال ۱۳۶۱ مورد توجه خطیبان قرار داشته است.

خدمات آخرین بعد عدالت اقتصادی است. بعد خدمات به این مطلب می‌پردازد که در مسئولیت‌ها از کم کاری و اتلاف وقت پرهیز شود. بعد خدمات در سال ۱۳۶۱ مورد توجه خطیبان قرار گرفته است. بنابراین می‌توان گفت عدالت اقتصادی در دوران دفاع مقدس مالکیت را به عنوان مهم‌ترین بعد عدالت اقتصادی در نظر می‌گیرد و ابعاد مصرف، تولید، مبادله، توزیع و خدمات در مراتب بعدی اهمیت قرار دارند.

سوال دوم این بود که عدالت اجتماعی از بعد حقوقی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس چگونه مطرح شده است؟ در این راستا اولین بعد عدالت حقوقی،

بعد قوانین عادلانه است و شامل قانون گذاری عادلانه و اجرای عادلانه قوانین می‌باشد. قانون گذاری عادلانه در سال‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۶۳ مورد توجه خطیبان بوده است و در سال ۱۳۶۰ بیشترین فراوانی را به خود اختصاص می‌دهد. اجرای عادلانه قوانین در سال‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۶۳ مورد توجه خطیبان بوده است و در سال ۱۳۶۰ بیشترین فراوانی را به خود اختصاص می‌دهد. داوری خصومت‌ها به شیوه عادلانه در سال ۱۳۶۰ مورد توجه است و بعد از این سال به این بحث پرداخته نمی‌شود. بنابراین می‌توان گفت عدالت حقوقی در دوران دفاع مقدس قوانین عادلانه را به عنوان مهم‌ترین بعد در نظر می‌گیرد و بعد داوری عادلانه در مرتبه بعدی قرار دارد.

سوال سوم این بود که عدالت اجتماعی از بعد اجتماعی-فرهنگی در خطبه‌های نماز جمعه تهران در دوران دفاع مقدس چگونه مطرح شده است؟ عدالت اجتماعی-فرهنگی شامل حق رای، حق بیان، برابری در قانون، برابری در فطرت و آفرینش، حق آموزش، حق انتخاب شغل، حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی می‌شود. در بعد عدالت فرهنگی حق رای در سال‌های ۱۳۶۴ و ۱۳۶۶، حق بیان در سال‌های ۱۳۶۴ و ۱۳۶۶، برابری در فطرت و آفرینش در سال‌های ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، حق آموزش در سال‌های ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، حق انتخاب شغل در سال‌های ۱۳۶۳ و ۱۳۶۴ مورد توجه خطیبان بوده است. برابری در قانون و حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی در این دوران مورد توجه خطیبان نبوده است. بنابراین می‌توان گفت عدالت فرهنگی به ترتیب به حق انتخاب شغل، حق آموزش، حق رای، برابری در فطرت و آفرینش و حق بیان اهمیت می‌دهد. در بعد عدالت اجتماعی حق رای در سال ۱۳۶۶، حق بیان در سال ۱۳۶۶، برابری در فطرت و آفرینش در سال‌های ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، حق آموزش در سال‌های ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، حق انتخاب شغل، برابری در قانون و حق استفاده از وسایل ارتباط جمعی در این دوران مورد توجه خطیبان نبوده است. بنابراین می‌توان گفت عدالت اجتماعی به ترتیب به، حق آموزش، حق رای، برابری در فطرت و آفرینش و حق بیان اهمیت می‌دهد. بنابراین می‌توان گفت عدالت اجتماعی-فرهنگی در دوران دفاع مقدس به ترتیب به حق آموزش، حق انتخاب شغل، حق رای، برابری در فطرت و آفرینش، حق بیان اهمیت می‌دهد.

منابع و مأخذ:

- السباعی، مصطفی. (۱۳۵۷). **جامعه توحیدی اسلام و عدالت اجتماعی**. ترجمه سید علی محمد حیدری. تهران. حکمت.
- باقری، فردین. (۱۳۸۶). **عدالت اجتماعی در گستره جهانی**. تهران. چاپ دوم. نشر جهاد دانشگاهی شعبه واحد تهران.
- بی، اریل. (۱۳۸۸). **روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی** (نظری-عملی). ترجمه رضا فاضل. تهران. نشر سمت.
- جمشیدی، محمد حسین. (۱۳۸۰). **نظریه عدالت از دیدگاه ابونصر فارابی، امام خمینی و شهید صدر**. تهران. نشر پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۸۲). **تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی**. تهران. شرکت سهامی انتشار.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۸۶). **روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی**. جلد دوم. نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سید قطب. (۱۳۵۸). **عدالت اجتماعی در اسلام**. سید هادی خسروشاهی، محمد علی گرامی. قم. وزارت فرهنگ قم.
- شریعتی، علی. (۱۳۷۱). **اسلام شناسی**. جلد سوم. تهران. نشر چاپخش.
- شریعتی، علی. (۱۳۷۶). **تاریخ و شناخت ادیان**. جلد دوم. تهران. سهامی انتشار.
- صدر، محمد باقر. (۱۳۴۸). **اقتصاد ما یا بررسی‌هایی درباره مکتب اقتصادی اسلام**. جلد دوم. ترجمه ع اسپهبدی. تهران. بی نا.
- عباسیان، عزت الله. (۱۳۸۷). "کارکرد های نظام تأمین اجتماعی ایران در بهبود عدالت اقتصادی". پژوهشکده تحقیقات استراتژیک تشخیص مصلحت نظام. شماره ۲۶.
- فیروزان، ت. (۱۳۶۲). **روش تحلیل محتوا**. تهران. نشر آگاه.
- کرایگ، گری. (۱۳۸۷). "عدالت اجتماعی در جامعه چند فرهنگی: تجربه‌ای از انگلستان". زهرا رضایی پژوهشکده تحقیقات استراتژیک تشخیص مصلحت نظام.
- کریپندورف، کلوس. (۱۳۸۳). **تحلیل محتوا مبانی روش شناسی**. هوشنگ ناییبی. چاپ سوم. تهران. نشر نی.
- محمدی مهر. غلامرضا (۱۳۸۹). **روش تحلیل محتوا** (راهنمای عملی تحقیق). تهران. نشر دانش نگار.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۴). **بیست گفتار**. تهران. نشر صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۷). **عدل الهی**. چاپ سیزدهم. تهران. انتشارات صدرا.
- معروفی، یحیی و دیگران. (۱۳۸۸). **تحلیل محتوا در علوم انسانی**. همدان. نشر سپهر دانش.